

«САМОСТВЕРДЖЕННЯ» ЯК ПСИХОЛОГІЧНЕ ТЛО РОЗВИТКУ НЕГАТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА МОТИВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Тези присвячені проблемі психологічного дослідження такого унікального мотиву вчинення злочину як самоствердження особистості, що пронизане його психологічними складниками. Автором розкрито внутрішній зміст мотиву самоствердження правопорушника через розуміння психологічного конструкту «розвиток негативної особистості» в межах його кримінально-правової природи.

У представленому дослідженні констатується, що з позицій психологічного опосередкування смисловий конструкт «самоствердження» може бути лише мотивом вчинення кримінального правопорушення, а не його метою. Такий висновок узгоджується з психологічним наповненням мотивації, що включає в означеному розумінні такі елементи як висока самооцінка, підвищення рівня самоповаги, рівень власної гідності, статусності, психологічний комфорт, зневага до загальноприйнятих норм і правил поведінки.

Ключові слова: самоствердження, особистість, мотив, мета, психологія, злочин, приниження, неповага, правопорушник.

Зустрічаються в судовій практиці випадки, коли мотив та мета іноді ототожнюються національними судам під час аналізу кваліфікації кримінального правопорушення. Тут частіше всього, мова йдеться про такий унікальний мотив вчинення злочину як «самоствердження особистості» чи як йменують його деякі психологи «розвиток негативної особистості» через нанесення шкоди іншій людині. Під самоствердженням особистості можна розуміти бажання досягти високої самооцінки, збільшити самоповагу та рівень власної гідності. І таке трапляється не за рахунок оцінок з боку групи або суспільства, а зі зміною ставлення до себе за рахунок скоєння деяких вчинків, спрямованих на вирішення своїх внутрішніх психологічних проблем, підвищення самооцінки» [1, с. 110]. Прикладом такого роду мотивів є так звані геростратівські мотиви, джерелом яких виступає потреба індивіда заявити про себе, залишити про себе пам'ять, виділитись із маси. Це, власне, нормальна потреба людини. Однак, коли для задоволення цієї потреби обирається поведінка, яка заборонена кримінальним законом, то має місце негативістська мотивація злочинної поведінки. У таких мотивах головне місце займає бажання людини самоствердитись [2, с. 111].

Слід зауважити, що мотиви самоутвердження виникають унаслідок прагнення мати визначений статус на соціальному, соціально-психологічному (особистісно значущого оточення, референтної групи) й індивідуально-психологічному рівнях (самооцінка, самоповага) (Khekkhauzen, 1986). «Його задоволення відбувається завдяки вчинкам, що демонструють (реально або уявно) сильні сторони особи. Мотив самоствердження простежується при вчиненні злочинів різної спрямованості, тобто він не є специфічним для злочинів корисливих, корисливо-насильницьких, насильницьких, хоча й проявляється на різних рівнях особистості. Зокрема, вчинення розбою дозволяє самоутверджуватися на соціально-психологічному та індивідуально-психологічному рівнях. Самоутверджуючись, людина схильна відчувати у собі впевненість та незалежність, що й забезпечує їй необхідний психологічний комфорт і гармонію. За таких умов відчуття власної неповноцінності мінімізується» [3, с. 71].

Тож, самоствердження проявляється у відстоюванні будь-що своєї позиції, у небажанні піти на компроміс. Між іншим, даний мотив має однакову поширеність як серед чоловіків, так і серед жінок. Так, у дружиновбивць спонукання утвердитися у певній ролі дуже часто є реакцією на надмірну з точки зору чоловіка авторитарність дружини, на прагнення дружини повністю керувати чоловіком, його заробітком. У цьому випадку, самоствердження є протест проти відповідних тенденцій свого партнера. Натомість, для чоловіківбивць мотив самоствердження почасти пов'язаний зі слабохарактерністю чоловіка. Так, авторитарного складу дружина прагне закріпити за чоловіком принизливу роль підлеглого, якого можна ображати словесно або демонстративно, доводячи усім таким чином свою фізичну та моральну перевагу. Приводом для такої поведінки жінок може стати незадоволеність у матеріальному забезпеченні з боку чоловіка, нездатність його вирішити житлову проблему тощо. Відтак констатується, що виникнення мотиву самоствердження як у жінок, так і у чоловіків, у більшій мірі поєднується з пияцтвом чи хворобою чоловіка [4, с. 103].

Поняття «мотив» походить від лат. *movere* чи *motus* – приводити у рух, штовхати [5]. Мотивом у психології пропонують вважати те, що спонукає діяльність людини, чому здійснюється така діяльність [6, с. 121]. Якраз професор А. Савченко підходить до визначення поняття «мотив злочину» через його

психологічну сторону, розкриваючи його сутність як інтегральне психічне утворення, що спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [7, с. 15]. Схожою виявилася й позиція професора Б. Головкина, який вважає, що кримінальна мотивація виступає психологічною категорією, яка є ланкою зв'язку між інтелектуальною, вольовою та емоційною сферами особи. Вона виконує спонукальну, цілеспрямовуючу та смислову функції свідомості і волі, відбиває домінуючу тенденцію моральних нормативних установлень, ціннісних переваг, провідних психологічних рис особи, є внутрішньою рушійною силою поведінки [2, с. 202].

У цілому, дослідження мотивації дозволяють дати відповіді на такі питання [8]:

- яка кількість складових мотивації детермінує поведінку людини;
- як їх можна діагностувати;
- вони є універсальними чи залежать від історичного розвитку, чи культурних відмінностей;
- якою мірою вони обумовлені генетично і наскільки визначаються надбаним досвідом;
- коли і як вони виникають і розвиваються в ході онтогенезу;
- як виникають індивідуальні відмінності та чи можливо їх згодом змінити тощо.

Наприклад, для юридичної оцінки діяння як хуліганства (ст. 296 КК України) обов'язковим є поєднання ознак об'єктивної сторони цього злочину у виді грубого порушення громадського порядку, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, і суб'єктивної сторони, зокрема мотиву явної неповаги до суспільства. Такого висновку дійшов Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, у постанові від 05.03.2024 р. (*справа № 202/716/22, провадження № 51-5296км23*), розглянувши касаційну скаргу захисника особи, засудженої за хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК України).

Верховний Суд, у своїх правових позиціях констатував, що головною їх рушійною силою хуліганських дій, є бажання не завдати шкоди конкретно визначеному потерпілому, а протиставити себе оточуючим узагалі, показати свою зверхність, виразивши явну зневагу до загальноприйнятих норм і правил поведінки. Так, ККС ВС у постанові від 5.03.2024 р. (*справа № 202/716/22, провадження № 51-5296км23*) урахував агресивну поведінку засудженого та безпідставність вчинюваних ним дій і зазначив, що це свідчить про прагнення засудженого показати зневагу до правил і норм поведінки в суспільстві, *самоствердитися* за рахунок приниження інших осіб. У цій позиції суду, простежується розуміння «самоствердження» як мети вчинення злочину.

Подібна позиція відображена у вироку Шевченківського районного суду, м. Києва, від 28.10.2019 р. (*справа № 761/18397/19, провадження №1-кп/761/2002/2019*) стосовно засудження особи за вчинення злочину передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України, де ОСОБА_2 не пояснюючи жодних причин, з метою *самоствердження* перед своїми знайомими, розуміючи свою фізичну перевагу, усвідомлюючи протиправність своїх дій, наніс умисно ОСОБА_3 декілька ударів в область голови, чим спричинив падіння останнього на землю. Таку ж позицію відображено і у вироку Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 23.11.2022 р. (*справа 154/3083/20, провадження 1-кп/154/55/22*) стосовно засудження особи за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. [186](#), ч. 1 ст. [187](#), ч. 4 ст. [296 КК України](#), де ОСОБА_4, діючи з метою самоутвердження за рахунок приниження інших осіб, демонструючи свою вдачу і хвацькість, висловлюючись нецензурними словами до присутніх, погрожував фізичним насильством невизначеній кількості осіб.

Натомість вироком Солом'янського районного суду, м. Києва від 18.05.2015 р. (*провадження № 1-кп/760/655/15, справа № 760/8755/15-к*) стосовно засудження особи за вчинення злочину передбаченого ч. 1 ст. 422 КК України, де ОСОБА_3, будучи обізнаним щодо вимог збереження державної таємниці, хибно розуміючи інтереси військової служби, маючи намір показати свою обізнаність перед знайомими про хід проведення антитерористичної операції та *мотиву щодо самоствердження* перед останніми, всупереч вимог ст. ст. 11, 16 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України (1999 р.), присяги, зобов'язання щодо збереження державної таємниці, порушив ст. ст. 22, 28 Закону України «Про державну таємницю» (1999 р.), діючи умисно, припускаючи настання суспільно небезпечних наслідків розголосив відомості військового характеру, розголошення яких створило загрозу національним інтересам і безпеці.

У цьому разі варто термінологічно розвести понятійно-категорійний зміст понять мета та мотив вчинення злочину. На ці питання найкраще відповів ККС ВС в постанові від 23.11.2021 р. (*справа № 650/1083/19, провадження № 51-2203км20*), де у п. 20 постанови, мета злочину визначена як ідеальна модель майбутнього бажаного результату, до заподіяння якого прагне правопорушник за допомогою вчинення злочину, а мотив як вольове усвідомлене психічне утворення, яке спонукає особу до вчинення злочину, в основі якого лежать потреби людини. До того ж, в п. 21 означеної постанови, виписано, що мотив вчинення злочину не може існувати сам по собі, він разом з метою визначає протиправну поведінку людини. Мотив і мета тісно пов'язані між собою. Водночас, з позиції суду, ці поняття не потрібно ототожнювати. Адже мотив відповідає на питання, чому людина виконує ті чи інші дії, а мета визначає напрямок її діяльності. Мета не може виникнути без мотиву, оскільки мотив є рушійною силою, він скеровує суб'єкта до досягнення мети як йдеться у рішенні ККС ВС в постанові від 23.11.2021 р. (*справа № 650/1083/19, провадження № 51-2203км20*). Тож, зважаючи на позиції Верховного Суду та їх психологічного опосередкування, «самоствердження» може бути лише мотивом вчинення злочину, а не його метою.

References

1. Khramcov O. M. (2023) Kryminologhija verbaljnoji aghresiji: dys.... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.08. Kharkiv. NUVS, (202 p.) [in Ukrainian].
2. Gholovkin B. M. (2010) Koryslyva nasylnycjka zlochynnistj: fenomen, determinacija, zapobighannja : [monoghrafija]. Kharkiv, (432 p.) [in Ukrainian].
3. Skubak E. O. (2019) Psykhologhichna pryroda j motyvy zlochyniv, pov'jazanykh iz zlovzhyvannjam posadovym stanovysshem, i sposoby jikh podolannja. Jurydychna psykhologhija. № 1 (24). (pp. 69-73) [in Ukrainian].
4. Potyljachak A. O. (2011) Motyvacija podruznykh vbyvstv. Jurydychnyj visnyk. № 4(21). pp. 101-104 [in Ukrainian].
5. Kysljuk O. (2004) Spivvidnoshennja ponjatj «motyv», «stymul», «potreba» ta interes do navchannja. Socialjna psykhologhija. 2004. № 5. (pp. 109-118) [in Ukrainian].
6. Osnovy psykhologhiji: pidruchnyk / za zagh. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romancja (1995). Kyjiv: Lybidj. (632 p.) [in Ukrainian].
7. Savchenko A. V. (2002) Motyv i motyvacija zlochynu: monoghrafija. Kyjiv: Atika. (144 p.) [in Ukrainian].
8. Konspekt lekcij z kursu “Teorija motyvaciji” / Ukladach O.V. Prokopenko. Sumy: Vyd-vo SumDU, 2006. (171 p.) [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2025.01.11.16

Igor Ozerskyi

**«SELF AFFIRMATION» AS A PSYCHOLOGICAL BACKGROUND FOR THE DEVELOPMENT OF A
NEGATIVE PERSONALITY AND A MOTIVE FOR COMMITTING A CRIME**

The theses are devoted to the problem of psychological research of such a unique motive for committing a crime as self-affirmation of the personality, which is permeated with its psychological components. The author reveals the inner content of the motive of self-affirmation of the offender through the understanding of the psychological construct «development of a negative personality» within the framework of its criminal-legal nature.

The presented study states that from the standpoint of psychological mediation, the semantic construct of «self-affirmation» can only be a motive for committing a criminal offense, and not its goal. This conclusion is consistent with the psychological content of motivation, which includes in the specified sense such elements as high self-esteem, increased self-esteem, level of self-dignity, status, psychological comfort, disregard for generally accepted norms and rules of behavior.

Key words: self affirmation, personality, motive, purpose, psychology, crime, humiliation, disrespect, offender.

Відомості про автора / Information about the Author

Igor Ozerskyi, д-р юрид. наук, професор, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу, Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: ozerskuy-i-v@ukr.netet, orcid: <https://doi.org/0000-0001-8356-0473>

Igor Ozerskyi, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Criminal Law and Procedure of the Black Sea National University named after Peter Mohyla, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: ozerskuy-i-v@ukr.netet, orcid: <https://doi.org/0000-0001-8356-0473>

© I. Озерський
22.05.2025.

Стаття отримана редакцією